

# MEER DAN ONTSPANNING: DE KRACHT VAN WAARDEVOL BEZOEK AAN HET WADDENGEBIED



Manifest Sector Toerisme & Recreatie  
2025

WAT VINDEN DE ZEEHOND EN DE  
LEPELAAR ER EIGENLIJK VAN?



# MANIFEST

Als je op een vroege ochtend in het Waddengebied loopt, start de dag op eigen wijze. Je ontdekt een wadloopgids met haar eerste groep, een horeca ondernemer die het terras opbouwt, of een stel fietsers dat even stopt om de horizon in zich op te nemen. Wat voor de één ontspanning is, betekent voor de ander werk, verbinding of zelfs bestaansrecht.

In dit manifest laten we zien dat de vrijetijdssector veel verder gaat dan plezier. Ze is van grote waarde voor het hele Waddengebied en kan helpen bij het aanpakken van grote maatschappelijke uitdagingen zoals klimaatverandering, leefbaarheid, economie, landbouw en visserij.

De sector Toerisme en Recreatie pleit voor:  
**Meer ruimte voor waardevol en duurzaam toerisme in het Waddengebied.**  
In dit document leggen we uit waarom.



MARTIN CNOSSEN  
LID OMGEVINGSBERAAD  
WADDENGEBIED, NAMENS  
TOERISME EN RECREATIE



# HOE VINDEN WE BALANS IN HET WADDENGEBIED

Het Waddengebied is geliefd. Dankzij de natuur, de Werelderfgoed-status, de drie Nationale Parken, een variatie aan landschappen, stranden, havens en rijke cultuurhistorie weten steeds meer mensen de weg ernaartoe te vinden. Maar dit unieke natuurgebied is ook kwetsbaar en daarom is het vinden van balans een grote uitdaging. Hoe zorgen we dat natuur op de eerste plek kan staan terwijl de sociaal economische dynamiek toch op niveau is en overkoepelende onderwerpen als klimaat, ontgroening, leefbaarheid en strijd om de ruimte zich in een toekomstbestendige samenhang ontwikkelen?

**Daarom moet er echt prioriteit gegeven worden aan:**

- Herstel van ecologisch evenwicht, bodemvruchtbaarheid en biodiversiteit
- Behoud van natuur-, cultuur- en landschapswaarden
- Een groene economie: van grondstoffen tot energie, landbouw en voedsel
- Integrale gebiedsontwikkelingen met slimme combinaties van functies
- Behoud van leefbaarheid en voorzieningenniveau op de eilanden en langs de kust

Dit kan alleen als overheden, maatschappelijke partners en ondernemers echt samen gaan werken. Toerisme en recreatie kunnen hierbij een belangrijke drager zijn om dit mogelijk te maken.



# WAARDEVOL BEZOEK ALS LONKEND PERSPECTIEF

## Een motor voor brede welvaart

In het Waddengebied vormt een duurzame vrijetijdssector een belangrijke motor voor een perspectiefrijke toekomst. Als drijvende kracht voor de instandhouding van de werkgelegenheid en leefbaarheid. Als partner in de transitie naar een duurzame toekomst. Als conservator van erfgoed en natuur. Toch wordt het belang van de sector vaak over het hoofd gezien in beleids- en investeringsprogramma's. Onbegrijpelijk? Inderdaad, want met enkele miljoenen bezoeken in het Waddengebied en een jaarlijkse omzet van 2 miljard euro biedt de sector volop kansen voor gericht beleid en strategische investeringen ten behoeve van brede welvaart.

## De kracht van waardevol bezoek

Wij zetten in op ambitieuze ontwikkeling van waardevol bezoek in het Waddengebied. Dat is duurzaam bezoek dat aanzet tot bewustwording bij bezoekers, bewoners en ondernemers en tot de ontwikkeling van aanbod dat geënt is op natuur, cultuur en identiteit van de eilanden en het kustgebied. Dit is bezoek dat bijdraagt aan de bescherming en versterking van de natuur, de lokale economie én de leefbaarheid. Voorbeelden hiervan zijn natuur- en cultuurexcursies, bezoekers- en (natuur)educatiecentra, herbestemming van erfgoedlocaties en upgrading en verduurzaming van verblijfsaccommodaties. Onder waardevol bezoek valt ook aanbod dat uitnodigt tot een langer verblijf, omdat verblijfstoerisme ten opzichte van dagrecreatie een minder grote ecologische impact heeft en een hogere financiële opbrengst genereert.

# Waardevol bezoek in de praktijk

Er is een duidelijk verschil tussen de eilanden en het kustgebied en dat vergt ook een verschillende benadering wat betreft de ontwikkeling van waardevol bezoek.

Op de **Waddeneilanden** ligt hierbij de focus op het beperken van de druk op natuur en leefbaarheid. Daarom moet niet worden ingezet op uitbreiding van accommodaties, maar juist op een betere spreiding van bezoekers over het jaar. De uitdaging ligt hier vooral in het verduurzamen van het bestaand aanbod om zo de voetafdruk van het toerisme en recreatie kleiner te maken en het aanbod toekomstbestendiger te maken.

Aan de **Waddenkust** kan nog flinke groei worden nagestreefd om zo de vitaliteit en leefbaarheid van het gebied te versterken. Wel is het essentieel dat deze ontwikkeling vanaf het begin duurzaam, regeneratief of circulair wordt vormgegeven om toekomstbestendig te zijn.

Ook op de **Waddenzee** geldt dat voor de recreatievaart en beroepsvaart verduurzaming van schepen een belangrijke opgave vormt om toekomstbestendig te blijven en de ecologische impact te verkleinen.

De rol van waddengemeenten, natuurbeheerders, educatiepartners, bezoekerscentra, VVV-organisaties en destiniatiemanagementorganisaties is hierbij groot. Zij leveren een belangrijke bijdrage aan het stimuleren van waardevol bezoek. Al deze partijen werken al samen aan dergelijke uitgangspunten binnen het programma Gastheerschap. Maar om echt de kracht van toerisme en recreatie als medemogelijkmaker van leefbaarheid te benutten moet de ambitie fors omhoog.

## Ambitie

We zetten met de ontwikkeling van waardevol bezoek in op aanbod en bezoek dat perfect past bij het Waddengebied en haar Unesco Werelderfgoed-status. Vanuit een gedeelde ambitie willen we de natuurkwaliteit en vitaliteit behouden en het Waddengebied maken tot:

### Duurzaamste bestemming van Europa

---



# Vragen die we stellen

Bij ontwikkelingen of plannen die aan het Waddengebied raken of binnen binnen toerisme en recreatie spelen, stellen ons als sector de volgende vragen:

## **1. Wat en wie wordt er beter of slechter van?**

Wie verdient eraan? Wat levert het op voor de natuur, voor de bewoners en voor het behoud van voorzieningen in het Waddengebied? Blijft het geld in de regio?

## **2. Wat wordt er mooier van?**

Worden de eilanden, de authentieke dorpen of de kuststrook in het Waddengebied er mooier van? Hoe ziet het eruit als je daar vaart, fietst of wandelt?

## **3. Wat vinden de zeehond en de lepelaar van?**

Kunnen de zeehonden en wadvogels hun jongen veilig grootbrengen in het Waddengebied? Wordt hun leefgebied op land en in het water verbeterd, intact gehouden of bedreigd? Kortom, hoe staat het met de natuur in het Waddengebied?

## **4. Past het in het Waddengebied, nu en in de toekomst?**

Versterkt het de cultuur en identiteit van het Waddengebied én haar inwoners en leidt het tot passende innovatie? Wat vindt je kleinkind ervan, heeft die er ook plezier van?

Deze uitgangspunten spelen ook een rol in ons sectoroverleg (TOBW) waarmee we de vergaderingen en standpunten in het OBW voorbereiden.

NIET ALLES WAT KAN,  
PAST OOK





# WAAROM TOERISME & RECREATIE TELT

We pleiten voor meer aandacht en ruimte in beleidsagenda's, investeringsprogramma's en integrale gebiedsontwikkelingen. Maar ook voor compensatie bij besluiten die nadelig blijken, denk aan de aanleg van kabels en meer militaire oefenruimte. Daar is een aantal redenen voor:

## 1. ECONOMISCH ONMISBAAR

### Werkgelegenheid

Wat voor de Waddeneilanden geldt, geldt in toenemende mate voor het totale Waddengebied: de vrijetijdssector levert een onmisbare bijdrage aan economie, werkgelegenheid en leefbaarheid!

Op de eilanden is bijna de helft van de totale werkgelegenheid in de toeristische sector. Zo'n 70% van de bedrijvigheid is direct of indirect verbonden aan de sector (horeca, bouw, vervoer, retail). Aan de Waddenkust is het gemiddelde percentage directe banen rond de 7,5%, met in de kustgemeenten overwegend een sterke groeicurve de afgelopen 10 jaar. Ter vergelijking: de landbouw schommelt rond de 4 à 4,5 % (bron: Waddenbalans 2024). De vrijetijdssector biedt bovendien werkgelegenheid op elk niveau en biedt specifiek ook jongeren (1) perspectief op werk en scholing in de eigen omgeving.

(1) Aandeel jongeren (15-27 jaar) in de Friese horeca 63%. Bron: Trends Friese arbeidsmarkt 2024.



# Bezoekersdata

Aantal bezoekers Waddeneilanden: **3,6 miljoen**

Aantal overzettingen in 2024:

- Ameland: 630.000 (+90.000 bewoners)
- Terschelling: 450.000 (+80.000 bewoners)
- Schiermonnikoog: 300.000 (+30.000 bewoners)
- Vlieland: 200.000 (+23.000 bewoners)
- Texel: ruim 2.000.000 (onbekend)

# Bestedingen

Meer dan **2 miljard euro(!)**

- Waddeneilanden: € 300 - 350 p.p.
- Waddenkust: € 150 - 200 p.p.
- Eemsdelta: € 40 mln/jaar
- Het Hogeland: € 40 mln/jaar

# Inkomsten

Recreatie en vooral verblijfstoerisme genereren structurele inkomsten voor lokale overheden in het Waddengebied (toeristen- en precariobelasting, parkeerinkomsten, havengelden). Op de Waddeneilanden draagt toeristenbelasting maar liefst voor eenderde bij aan de lokale belastinginkomsten.

# Groeiprognose 2035

- Provincie Groningen: +14%
- Provincie Fryslân: +10%
- Provincie Noord-Holland (excl Amsterdam): +30%



## 2. NAAR EEN VEERKRACHTIGE SAMENLEVING

Toerisme en recreatie draagt eraan bij dat dorpen vitaal en aantrekkelijk blijven. In regio's waar vergrijzing en ontgroening de kop opsteken, zijn economische dynamiek, werkgelegenheid en bereikbaarheid cruciaal voor leefbaarheid.

### Tegengaan van bevolkingskrimp

In regio's waar vergrijzing en ontgroening de kop opsteken, zijn economische dynamiek, werkgelegenheid en bereikbaarheid cruciaal voor leefbaarheid. Het helpt om jongeren te behouden en nieuw leven in de dorpen te brengen.

### Bevordert gezondheid en welzijn

De sector maakt recreatie dichtbij huis toegankelijk en aantrekkelijk. Of je nu jong bent of wat ouder; een wandeling in de natuur, een museumbezoek of een fietstocht draagt bij aan gezondheid, welzijn en verbondenheid. Het zorgt voor plekken waar bewoners elkaar kunnen ontmoeten en voor activiteiten die de sociale cohesie versterken. Met het goed inpassen van de mens, de recreant, vergroot je de kwaliteit van de leefomgeving.

### Vergroot leefbaarheid

Voorzieningen blijven overeind dankzij toerisme. Denk aan dorpswinkels, het dorpshuis of de bakker op de hoek. En aan openbaar vervoer dat rendabel blijft. Tegelijk zorgen toeristen voor een levendige omgeving: aantrekkelijke dorpen met karakter, waar bewoners trots op zijn en zich graag voor inzetten, bijvoorbeeld via vrijwilligerswerk in bezoekerscentra of musea.

### Draagt bij aan natuur- en landschapsbeheer

Ook de natuur profiteert. De sector helpt de druk op de natuur te reguleren door bezoekers te spreiden over seizoenen en het gebied. Het stimuleert bewustwording en educatie en zet zich in voor vormen van toerisme die bijdragen aan herstel en verbetering. Zo worden er in de Waddenregio vanuit onder meer natuurorganisaties en het programma Gastheerschap ondernemers of rondleiders opgeleid tot Waddenzee Werelderfgoed Ambassadeurs. Op dit moment zijn er 100 ambassadeurs en de focus is om dit aantal te verdubbelen voor het einde van de subsidieperiode.



### 3. AANJAGER VAN NOODZAKELIJKE TRANSITIES

BLIK OP DE  
MOGELIJKHEDEN

Toerisme en recreatie draagt eraan bij dat dorpen en de directe omgeving vitaal en aantrekkelijk blijven.

#### Landbouwtransitie

De vrijetijdssector biedt alternatieve, meer duurzame, verdienmodellen voor de landbouw- en visserijsector. Denk aan boerderijbeleving, alternatieve verblijfsaccommodaties, korte ketens van streekproducten en excursies. Initiatieven als Waddengastronomie zijn hier een goed voorbeeld van.

#### Energietransitie

In de energietransitie speelt de vrijetijdssector een rol door te investeren in duurzame accommodaties, laadpalen en elektrisch vervoer. Het draagt daarmee bij aan het beperken van de voetafdruk van bezoekers en creëert bewustwording dat fossiele brandstoffen schadelijk en eindig zijn.

#### Klimaatadaptatie

Klimaatadaptatie krijgt vorm via dubbelgebruik: waterberging wordt gecombineerd met waterrecreatie, dijkversterking met fiets- en wandelroutes. Ondernemers zetten in op hergebruik, afvalscheiding en lokaal inkopen. Projecten als Wad Gaat Om laten zien hoe toerisme ook circulaire doelen kan ondersteunen.

#### Lichtvervuiling

Lichtvervuiling wordt aangepakt en omgezet in donkerte-beleving. Duisternis is een kernwaarde van het gebied, benut als toeristisch-recreatieve beleving in nachttuinen en in Dark Sky-parken als het Lauwersmeer en de Boschplaat.



## 4. ERFGOED ALS VERBINDENDE SCHAKEL

### Behoud rood en groen erfgoed

Het Waddengebied is rijk aan cultureel erfgoed dat bijdraagt aan identiteit, trots en aantrekkelijkheid. Monumentale gebouwen, tuinen, historische landschappen en parken maken de regio aantrekkelijk voor recreanten en bewoners. Recreatie maakt het behoud van erfgoed betaalbaarder. Een voorbeeld is het Atlantikwall-programma, dat militair erfgoed ontsluit voor bezoekers.

### Culturele beleving en verbinding

Verhalenroutes, kloosterpaden en landschapskunst brengen het verleden tot leven. Denk aan de diverse kunstwerken van Sense of Place of de pelgrimsroute Het Ziltepad langs de kerkdorpen aan de Waddenkust. Initiatieven zoals het Ambassadeursprogramma en het Gouden Gidsen Gilde betrekken bewoners en ondernemers actief bij behoud en beleving.

# 5. LETTERLIJK DICHTER BIJ DE NATUUR

Uit recent onderzoek blijkt dat 72% van de Nederlanders het behoud van de Werelderfgoedstatus van de Waddenzee belangrijk vindt (2). Door met eigen ogen te zien en te beleven wat het gebied uniek maakt, groeit de waardering. Die directe ervaring wekt niet alleen verwondering, maar ook verantwoordelijkheid op. Bezoekers worden onderdeel van het systeem en vaak gaan ze daar naar handelen.

## Beleven én helpen

Vanuit de bewustwording en de behoefte om bij te dragen is regeneratief toerisme ontstaan. Waar duurzaamheid zich richt op het beperken van schade, draait regeneratief toerisme om herstel en verbetering. Het zet aan tot bewustwording van de kwaliteit van het gebied en het doel is een plek beter achter te laten dan hoe deze aangetroffen werd.

Beleven én helpen kan bijvoorbeeld via georganiseerde activiteiten waarbij bezoekers actief bijdragen: afval opruimen op het strand, meehelpen bij het

monitoren van flora en fauna, lokaal eten of aanschuiven voor het avondeten bij een bewoner.

## Kennis en inzicht

Gidsen spelen een belangrijke rol: ze delen kennis over ecosystemen, landschapsgeschiedenis en de cultuur van het gebied. Zo ontstaat begrip voor de kwetsbaarheid en de waarde van het Wad.

Bezoekers leren over ecosystemen en onzichtbare (maar onmisbare) processen zoals schone lucht, waterzuivering, vruchtbare bodems of koolstofopslag. Door deze inzichten ontstaat een omslag in denken: van natuur als iets wat je 'gebruikt' of 'consumeert' naar natuur als een levend, waardevol systeem dat zorg en bescherming verdient. Waar je onderdeel van bent.

## Samen sterker

De impact van toerisme reikt verder dan het bewustzijn van de individuele bezoeker. Een deel van de opbrengsten uit toerisme (toeristenbelasting, entreegelden of excursiebijdragen) kan worden ingezet voor natuurbeheer en -herstel. Deze wederkerigheid (genieten én bijdragen) maakt toerisme tot een serieuze partner in natuurbescherming. Het laat zien dat recreatie en ecologie elkaar kunnen versterken.



(2) Bron: Onderzoek Ipsos i&o in opdracht van Waddenvereniging in 2025.



## 6. TOERISME VERSTERKT IDENTITEIT INWONERS

Een bezoek aan de Waddeneilanden, de Waddenkust of de Waddenzee biedt een unieke en onderscheidende ervaring ten opzichte van andere Nederlandse of buitenlandse bestemmingen. Daarmee versterken we niet alleen het toeristisch profiel, maar bovenal het gevoel van trots onder de eigen inwoners. Want juist de eigen identiteit – denk aan streekproducten, cultuur, landschap, natuur, erfgoed en taal – is een belangrijke reden voor bezoekers om het gebied te ontdekken.

Daarom zijn wij voor investeringen en ontwikkelingen van onze sector vanuit een duurzaam perspectief met aanbod dat past bij het karakter van dit unieke gebied.



# OPROEP: Strategische erkenning en investeringsimpuls

Om de vrijetijdssector haar cruciale rol te laten vervullen, is gerichte stimulering en ondersteuning noodzakelijk. Dat vraagt om ruimte in het fysieke domein, ruimte binnen vergunningen én financiële ruimte om te investeren in verduurzaming.

**Voor de beoogde gebiedsontwikkelingen en het versterken van brede welvaart zijn de volgende voorwaarden essentieel:**

- Structurele erkenning van de sector als kernspeler binnen gebiedsontwikkeling (IKW, Waddenfonds, Regio Deals, POVI's, BOVI's, NOVEX).
- Beleidsmatige ruimte in omgevingsvisies en plannen, zodat duurzame initiatieven daadwerkelijke gerealiseerd kunnen worden
- Vroegtijdige betrokkenheid bij planvorming en besluitvorming
- Langetermijn investeringen in duurzaam toerisme, gericht op spreiding, kwaliteit en aanbod dat past bij de karakter van het gebied
- Samenwerking met landbouw, natuur, erfgoed en kennisinstellingen om integrale gebiedsontwikkelingen te bevorderen





**In aanvulling op voorgaande voorwaarden, pleiten wij voor:**

- Een grootschalig programma voor lokaal en verantwoord voedsel, waarbij de toeristische sector fungeert als krachtig afzetkanaal, met meerwaarde voor zowel bezoekers als de landbouw.
- Een doeltreffende regeling voor de recreatievaart, gericht op de transitie naar elektrisch varen.
- Een gerichte aanpak om de gastvrijheidssector in te zetten als drager van erfgoed en herbestemming van leegstaand vastgoed.

WAT NOU ALS  
HET LUKT?

# CONCLUSIE



De sector Toerisme en Recreatie pleit voor:  
**Meer ruimte voor waardevol en duurzaam toerisme in het Waddengebied.**  
Op deze wijze draagt de sector aantoonbaar bij aan:

- een robuuste regionale economie
- een gezonde en leefbare omgeving
- behoud van natuur en erfgoed

Op de eilanden ligt hierbij de focus op het behouden van leefbaarheid, het spreiden van bezoekers en het verduurzamen van bestaand aanbod. Aan de kust is ruimte voor groei, als die in balans is met het landschap en de schaal van het gebied. We maken gebruik van de aanwezigheid en kwaliteiten van natuur, landschap en erfgoed, dat in het Waddengebied ruim voorhanden is.

Waardevol bezoek doet ertoe. Het helpt beleidsmakers bij doelen die verder reiken dan alleen vrije tijd of recreatie. Daag ons uit, stel vragen, deel ambities. Nodig ons uit voor gesprekken of werkgroepen.

En ondernemers: dit is hét moment. De toekomst ligt niet in massa, maar in duurzaam en kwalitatief aanbod. Passend bij de Unesco Werelderfgoed-status. Stel jezelf de vraag: Wat heb ik nodig? Zoek je advies, ideeën, informatie, financiering, ruimte of andere vormen van ondersteuning? Laten we kijken hoe we gezamenlijk kunnen bijdragen aan deze beweging.

De vrijetijdssector brengt dagelijks tot leven wat beleid op papier ambieert: vitale dorpen, duurzame keuzes, natuur en erfgoed in harmonie met bezoekers.



Voor meer informatie  
mail naar [martincnossen@merkfryslan.nl](mailto:martincnossen@merkfryslan.nl)